بەهارییەی زاری و چەند بابەتی نادیاری

سەعید نەجاری"ئاسۆ"
(بۆکان)

بەهارە دێ، نیگارە دێ حەیاتی گیا و دارە دێ
زاری مەڵێ بەهارە دێ قودرەتی کردگارە دێ
ئەشعاری ئابداری تۆ بە یادی چاوی یارە دێ

بەهار، بووکی ڕازاوەی سروشت، ڕۆژی ژیانەوەی گیا و دار و مێروو، سەرەتای نوێ بوونەوەی ساڵێک لە مێژوو، کاتی لەخەو هەستانی دارستان، کاتی گوڵدانی دارانی لەبەر سەرما دەستەوەستان. کۆنسێرتی کەو و بلبل و سێروو و قومری. فیستیڤاڵی شاعیرانی ناتۆرالیست. مەدرەسەی لاوەتی سەوزەڵانی و کانیاو. وەرزی ئاشتبوونەوەی عەرز و گەرمایی و هەتاو. پێشانگەی وێنەگەری ڕاستی لەسەر قاقەزی خاک بە قەڵەمی ئاو. وەرزی تۆقینی کانیلکە و جۆبار و شەتاو. لەسەرووی هەمووی ئەمانەوە وەرزی گەڕانەوەی مەلە کۆچەرییەکان بۆ هێلانەی جاران. وەرزی شریخە و کۆلکەزێڕینە و تیشکی هەتاو و باران.

جا تۆخوا حەیف نییە شاعیر لە وەرزێکی ئاوادا دەست بۆ قەڵەم نەبات و یەک لە هەزارانی ئەم جوانییانە لەسەر ڕوخساری بووکی ڕازاوەی خەیاڵی بە قەڵەمی نوور نەکاتە شیعر؟

کەمتر شاعیر هەیە بەهارییەی نەبێ، بەتایبەت شاعیرانێ کە سێ وەرزی ژیانیان لە بەندی نان و ئاو و ڕەنج و بێ دەستەڵاتیدا ڕابرا بێ و لە وڵاتێ بژی، بێ دەرەتانی سەربەستی وتار بێ و زەوقی لەترسان مرا بێ. جگە لە بەهارییە و ساقینامە و شتی وا دەبێ کێ و چی دیکە سەنگی سەبووریان بێ. هەرچی لە دڵیاندا بووە، زستانی دڵ ڕەشی سکووت ئاخنیویە. ناچار وەک مەلی بەهاری بە چریکەی بەهارییە هەناسەی دووکەڵاوییان لە حەنجەرەی بەهارەوە دەئاژوێننە داوێنی سروشت، مەولەوی فەرمووی:

وەهارەن سەوزەن، ئاوەن،شەتاوەن
بۆی عەتری گوڵەن، شەوبۆی گوڵاون

ساقییەن، گوڵەن، نەسیمەن، بادەن
بولبول لە دەورەی گوڵان ئازادن

نالی دەڵێ:
ڕایێڵی تان وپۆیی کلووی بەفرە ئابشار
با بایدەدات و ماسی پیادێ وەکو مەکووک
دەسبەندییانە دێن و دەچن سەرو و ناروەن
خاوەن کڵاو و سایە و بەرگن وەکو ملووک
کانی دەزێن بە تاو و درەخت ئاوسن بە با
شادی بەهارە بولبولە داماد و غونچە بووک

وەفایی دەڵێ:
نەسیمی بادی نەورۆزی شەمیمی عەبهەری هێنا
بەریدی عاشقان دیسان پەیامی دڵبەری هێنا
نەوید ئەی عاشقانی دڵفگار یار هاتە سەر خەندە
سەلا ئەی بولبولان دیسان درەختی گوڵ بەری هێنا
بە بێ شاباشی سەر بە قسەی وەفایی گوڵ چرا نابێ
کە بولبول هەر زمانی هەن وە پەروانەش سەری هێنا
هەژاریش فەرموویەتی:
مزگێنی دا بە سروە بای بەهاری
وا هاتەوە نەورۆزی کوردەواری
بە تیشکە تێک شکا سپای کرێوە
هاواری ڕۆژ گەیشتە خاکەلێوە
فەرمان درا بە سەوزە سەر هەڵێنێ
چیدی لە بەندی خاکی ڕەش نەمێنێ

هێمن ئاوای درکاند:
لەبەر دەرکی ڕەشماڵان، دەبینی چاو کەژاڵان
دڵان دەبەن بە تاڵان، گێژ دەکەن کوڕ و کاڵان
هێمن لەسەرەخۆ بە، نەکەی بچی بۆ هۆبە
دەنا دەشکێنی تۆبە، ئاگر دەگری وەک سۆبە

حەقیقی-ش ئاوا:
لە ڕازان باز و قومری دێنە خوارێ
سەفا دێ خەو دەتۆرێ، خەم دەتارێ
قەلی ڕووڕەش بڵێ با خۆی وەشارێ
لەبەر چنگی هەڵۆ و بازان و شاهۆ

ئاوات-یش ئاوای باس کرد:
وا هات بەهاری تازە، شنەی بای شەماڵە دێ
ناقووسی ژینی پڕ لە هیوای کیژ و کاڵە دێ
قاسپەی کەوی بناری کەژ و کێو و یاڵە دێ

کۆتر لەسەر ڕەوەز بە گمە و
ناڵە ناڵە دێ
جیکەی مەلە هەرایە، وشەی
باڵی داڵە دێ

ئاسۆ-ش دەڵێ:
کـــارگی لە نـوالان ســـپی و
ســـاف و ســـۆف و ســـۆڵ / لە
بەرزی و نەوی
هاتنەدەر چەشنی مەمک خڕ و خۆڵ /لە سینگی زەوی
تک تک فـرمـێـسکی ڕنووی داڕزاو / دەڕژێتـە سـەر
عەرز
زنەی کرد مێرگ و کانیاو و شەتاو / ڕازان بەسەد تەرز
پۆلی شلومل هەڵگەڕان بە ناز / چوون بۆ گێلاخە
پڕیان کرد سینگی پڕ ئاخم لە ڕاز/ خۆزگە بەو ئاخە
کێ و کێ و کێ و کـــێی دیکە. ئەگـــەر بمەوێ لە هەر شـاعـیـرێ فـاکـتێ بێنمەوە: (مـثنوی هفـتـاد من کـاغـذ شـــود)، بەڵام کـــاتێ دەگـــەیە بەهارییـــەی «زاری» بە ڕاشکاوی دەتوانی بڵـــێی زۆربەی بەهارییـــەکـــان چکۆلە دەنوێنن. جارێ با ئەوەشتان عەرز بکەم لە شیعری کێش و قـافـیـەدار، واتا عـەرووزیدا هەڵبـژاردنی قـاڵب دوایە کێش و قافیە، لە تاموچێژ و بۆنی شیعرەکەدا یەکجار بە نرخـە. ئەوە ئیـدی با لەوە گـەڕێین ئەوانەی درەنگیـان دەست پێ کردووە و دەیانەوێ زوو پێ بگەن وەبەرچاویان نایێ و جـاری واشـە تووک و نزا لەو شـیـعـرانەی پێشترمان دەکەن.

زاری هاتووە قـاڵبی مـوسـەممەتی هەڵبـژاردووە کـە پسـپـۆڕانی مـێـژووی ئەدەبی فـارسـان پێـیـان وایە کـە مەنوچێهری دامغـانی لە سەدەی پێنجەمدا دایهێناوە، خودا هەڵناگرێ قاڵبێکی خۆش و لەبەر دڵانە، بەڵام گرانە و کـاری هەمـوو کـەس نیـیـە. ئەگـەر لە نێـو شـاعـیـرانی فـارسـدا چ کـۆن و چ نوێ بمانەوێ چوار پێنج بەهارییـە گـوڵبـژێر کـەین، بێ شک بەهارییـەکـەی مـیـرزا حـەبیبی قائانی شاعیری قەجەرییـان کە هاوچەرخی شێخ ڕەزا و مـسـتـەفـابەگی کـوردی بووە، لە هەمـووان لەبەرچاوترە، دیارە شـــێخ ڕەزا و کـــوردی لەگـــەڵ مـــیـــرزا حـــەبیب دیوناسیشـیـان بووە، بەڵام لە مەبەستی باسەکەی من بە دوورە. بەهارییەکەی قائانی ئاوا دەست پێ دەکا:

نسیم خلد می وزد مگر ز جویبارها
عبیر مشک می دمد مگر ز کوهسارها
ز ڕیزش سحاب ها حباب ها بر آب ها
چو جوی نقره آب ها ڕوند در آبشارها

که بەڕاستی شاهکاری شیعرییە. مامۆستا زاری ئێمە بێ هیچ دیعایەیەکی پایتەخت نشینی و دوور لە ئەنجومەنی ئەدەبی خاقان کە قائانی لەوێدا بە پووڵ و پارە هەڵدەسەنگێندرا، ئەم لە ئاوایی «ئارەبغلّوو» چووەتە جەنگی قائانییەوە و بەهارییەیێ دەخوڵقێنێ کە هەر کوردێکی دڵسۆز لە ژیانیدا جارێکی نەخوێنێتەوە پێم وایە خەسارێکی گەورەی دیوە، جارێ با چەند کۆپلەی بنووسمەوە و دوایە دەچمە سەر باسەکە:

نەسیمی باغی خولدەیا شەمیمی زولفی یارە دێ
عەبیری موشکی چینە یا بەشیری نەوبەهارە دێ
هەور لە ئاسمانەوە مەعمووری کردگارە دێ
عوششاقی ئەشکبارە یا خزر لە کۆهسارە دێ
موژدەی زهووری تەلعەتی جەمالّی لالەزارە دێ
هەوری سیاهی توندخوو لەگەڵ شەمالّی دوو بە دوو
بە نالّەنالّ و های و هوو بە دەست و برد و هاتوچوو
عازمی ڕەزمە زووبەزوو بە گرمەگرم و بە قاوقوو
سپای زستانی قڕ دەکا لە «تیلەکۆ»، لە «هۆبەتوو»
بە تانگ و تۆپ و تیپەوە، خوسرەوی تاجدارە دێ
قەترە کە دێتە سەر زەوی، لە هەوری دۆڕفشانەوە
شیوەن ئەگاتە ئاسمان بە نالّە و فەغانەوە
لە «چلچەمە» لە «کۆتەڕەش»، لە «گردەکۆ» لە «خان»ەوە
لە «سێوە سوور» لە «پیربۆداق»، لە «کورتەک» و «بەیان»ەوە
بۆ قەتلّی خەیبەری مەگەر خاوەنی زوڵفەقارە دێ
سووڕەتگەرانی ئەکبەری، هەزار نەقشی دڵبەری
لەسەر گڵۆکی ئازەری، سیەھ، سفید و ئەحمەری
بەنەفشەیی و ئەسفەڕی، چ قەهوەیی چ ئەخزەری
موسەللەسی، مودەووەری، موخەممەسی، موعەششەری
تەرتیب ئەدەن نە سەرسەری، بە فیز و ئیعتبارە دێ
لە لانکی زەمیندا پەروەرشی منالّ ئەدا
تەرتیبی ڕوومەت و لەب و پەرچەم و زولف و خالّ ئەدا
وەسمە لە تاقی ئەبرۆو و سورمە لە چاوی کاڵ ئەدا
بە تازەبووکەکانی گوڵ ختووتی شین و ئاڵ ئەدا
پێخەسوویێکی ماهیرە ئەم هەورە عەترەبارە دێ
ساقی بە جامێ بادەوە، بە زولفی تابدادەوە
بە خاڵی موشک زادەوە بە تەلعەتێکی سادەوە
لە بورجی شاهزادەوە، بە ئەبروویێ گوشادەوە
بە داوی موشکی سادەوە، بە گەردەن و بیجادەوە
لە جادەوە بە بادەوە، زینەتی لالەزارە دێ

جا لێرەدا پێویستە بگەڕێمەوە بۆ ٢٧ ساڵ بەر لە ئێستا کە لە شاری ورمێ بە خزمەتی مامۆستا هێمن گەیشتم، تازە ژمارەی(١)ی گۆڤاری سروە، ئامادە کرابوو، بەڵام بڵاو نەکرابووەوە. پڕ لە بەهارییەی شاعیران بوو. ئەم بەهارییەی زاریشی تێدا بوو. من مامۆستا هێمنم لە نزیکەوە زۆر باش دەناسی، یەکجار لە شیعردا سەختگیر بوو، کەم شاعیری پێ شاعیری چاک بوو، بەڵام بە سەر سوڕمانەوە فەرمووی: ئاسۆ ئەم زارییە دەڵێن خەڵکی لای ئێوەیە، پێم خۆشە ببینم ماڵی لە کوێیە؟ ئەم شیعرەی شاهکاری ئەدەبی کوردییە. بە غەمناکییەوە عەرزم کرد، مامۆستا بەداخەوە تازە قەتی نابینی! چونکە دڵە شاعیرانەکەی زاری سێ ساڵ بەر لە ئێستا لە شاری سەقز لە لێدان کەوت. تەرمەکەشیان هێنایەوە بۆ «ئارەبغلّوو» کە مووچە و مەزرای لەوێ هەبوو. جا ئەوەی من لێرەدا دەمەوێ لەسەری بڕۆم نە پێدا هەڵکوتنە و نە زێدەڕۆیی لەسەر کەسایەتی زاری، بەڵام چەند ڕوونکردنەوە هەیە بەرەی ئێستا بۆی ناچن. لە چەند شوێن بیستوومە دەڵێن شیعری زاری وشەی بێگانەی زۆر تێدایە، هەڵبەت ئەم قسانە بۆ نالی و وەفایی و میسباحیش دەڵێن و هەر دەکرێ. ئاخر ئەوان ئەوە بۆ نازانن زمانی شیعری دەگەڵ زمانی ئاخاوتن فەرقی هەیە، تەنانەت نووسینی نەسریش زمانی قسە پێکردنی ئاسایی خەڵک نییە، دەبێ بۆ ئەم گرفتە چاو لە بەردەنگ، یان خوێنەری ئەو سەردەمەی ئەو شیعرە کوتراوە بکرێ. لەو سەردەمەدا گۆڤار نەبوو، ڕادیۆ کەم بوو، تەلەڤیزیۆن نەبوو. سەواد لە بازنەی سێ چینی تایبەتی واتا ئاغا و مەلا و شێخ و تاکوتەرا میرزادا خولی دەدا. ئەوانیش هەموو بە عەرەبی و فارسی دەرسیان خوێندبوو، چاکیشیان دەزانی دیارە فارسی و عەرەبی شوێن لەسەر زمانی شیعری ئەوان وەک ئێستا بەجێ دەهێڵێ، زمانی ئینگلیزی لەسەر ناوەڕۆک و شکڵی شیعریش شوێنی جێ هێشتووە، جا بۆیە بۆ پێوەری زانستییانەی پلەی سەرکەوتنی شیعرێک، یان داکشانی بابەتێک، دەبێ زەمان و زمانی سەردەمی نووسراوەکە لەبەرچاو بگیرێ. ئەگەر کەسێک لە شیعرێک ناگا، خەتای شاعیر نییە، بۆ گلەیی لە خوێنەر نەکەین هەوڵ نادا فێر بێت.

من لێرەدا دەمەوێ باس لەسەر سێ بابەتی شاراوەی ئەم شیعرە بکەم و ئیدی باسەکەم تەواو کەم.

١- کێش و سەروای ئەم شیعرە:

ئەم شیعرە لە قاڵبی موسەممەت، واتە پێنج خشتەکی و

کێشی (مفاعلن، مفاعلن، مفاعلن، مفاعلن) کە کێشێکی یەکجار دەگمەنی زمانی کوردییە یان هەر نییە، چونکە «مفاعلن» زادەی دوو بەحرە یان ڕەجەزی مەخبوونە، یان هەزەجی مەقبووزە، هەر چەند ئەم باسە زۆر پسپۆڕانە و وشکە، بەڵام ناچارم بیڵێم لە زمانی کوردیدا هیجای کورتمان نییە، یان یەکجار کەمە. ئەم کێشەش لە هەر ڕوکنێکیدا دوو هیجای (بڕگە) کورتی هەیە، جا بۆیە بەبێ تەعاروف (موجامەلە) دەڵێم کام شاعیری گەورەی کورد هەیە نەیتوانیوە بێ هەڵەی کێشی عەرووزی لەم بەحرەدا شیعر بڵێ، بێجگە لە مامۆستا حەقیقی نەبێ کە ئەویش وەک زاری لەژێر کارتێکردنی قائانی بەهارییەیەکی دانابوو. هەندێ لە پسپۆڕانی ڕەخنە و هەڵسەنگاندنی شیعر بڕوایان وایە ڕەخنەی شیعر تایبەت بە شاعیرانە و بەس. ئەم قسەیە لە هەوەڵەوە زۆر ناحیسابییە، بەڵام کاتێ لێی خورد دەبییەوە زۆریش ناحەق نییە. فەقەت شاعیر دەزانێ کامە قاڵب دژوارە و کامەیان ساکار، کامە شیعر بە هێزە و کامەیان بێ هێز. دوایی قافییەی ئەم شیعرە کە ئێستا بەداخەوە لە شیعری ئەمڕۆدا دەبێ بە تێلێسکۆپ لە قافییە بگەڕێی لە کاتێکدا خودی نیمایوشیج کە بنیاد دانەری شیعری نوێی فارسییە، لەباری قافییەوە دەڵێ: «قافییە بۆ شیعر وەک ئێسقان وایە بۆ لەش، هونەری شاعیر لە قافییە سازیدایە.» قافییە لەم شیعرەی زاریدا وەک مەولەوی ڕۆمی لێی دەڕژێ هەر لە سەربەندەکانیاندا نییە، بەڵکە قافییەی میانی و ناوەکیشی هەیە کە تایبەت بە شاعیرانی وەک مەولانا و سەعدییە لە فارسیدا. لە کوردیدا چاو کەن لە زاری: «بەهارە دێ. نیگارە دێ. حەیاتی گیا و دارە دێ. زاری مەڵێ بەهارە دێ. قودرەتی کردگارە دێ. ئەشعاری ئابداری تۆ بە یادی چاوی یارە دێ.» کە لەم سێ میسراعەدا بەهار، نیگار، دار، کردگار، ئەشعار، ئابدار، یار هەموو قافییەن لە کاتێکدا سێ دانەیان بەس بوو. یان لەم کۆپلەدا:

«ساقی بە جامێ بادەوە، بە زولفی تابدادەوە، بە خاڵی موشک زادەوە، بە تەلعەتێکی سادەوە، لە بورجی شاهزادەوە، بە ئەبروویێ گوشادەوە، بە داوی موشکی سادەوە، بە گەردنی بیجادەوە، لە جادەوە بە بادەوە» هەموو وشەی قافییەن لەکاتێکدا چواریان پێویستە. جا سەیر ئەوەیە شاعیرانی نوێخواز دەڵێن قافییە بەردەستی شاعیر دەگرێ، ئەوان چواریان پێ سەختە! زاری یازدە دانەی هێناوەتەوە! هێشتا پێشی سەخت نەبووە.

٢- ئاگاداری ئاگاهانە لە مێژووی ئوستوورەکاندا:

هێنانەوە و ناسینی ئوستوورەکانی پاڵەوانی- دینی- نەتەوایەتی یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی شیعری لەوە پێش و ئێستاش. زاری دیارە شاهنامەی زۆرباش زانیوە، مەلا بووە و لە ئوستوورەی ئایینیدا پسپۆڕە. واژەگەلی وەک ڕۆستەم. دێوی سپی. بێژەن. بەهمەن «هەڵبەت بە ئیهام» مەسیح. میسری دڵبەری. یووسف. خاوەنی زولفەقار. سپاهی زەنگبار. خوسرەوی نامدار لەم میسراعانەی خوارەوە:

بۆ حەڕبی دێو سپی مەگەر ڕۆستەمی نامدارە دێ
بێژەنی خۆر ئەدا لە یەخ بە گورزی قورسی سەدمەنی
دەنگی شەماڵە کەڕ دەکا دلێرەکانی بەهمەنی
لە ئاسمانی چارەمین مەسیحە ڕوو بە خوارە دێ
بۆ قەسری میسری دڵبەری یوسفی گوڵ عوزارە دێ
بۆ قەتڵی خەیبەری مەگەر ساحیبی زولفەقارە دێ
بە تانگ و تۆپ و تیپەوە خوسرەوی نامدارە دێ

٣- ئاگاداری لە شوێنە خۆش ئاب و هەواکانی کوردستان:

ڕەنگە یەکێ لەو تایبەتمەندییانەی کە شاعیرانی پێشووی کوردستان بۆنووسینی بەهارییە بوویانە، هەر ئەم شاخ و داخ و باخە ڕەنگینانەی وڵاتەکەمانە کە کاتێ عەرەب هاتن و ئەو جەنناتانەیان دی «تحتها الانهار» بوون، خەبەریان ناردەوە بۆ عەرەبستان، گوتیان بەهەشتەکەی محەمەدمان دیوەتەوە. ڕەنگە هەر هۆی ئەوەش بێ ئەم وڵاتەی ئێمە دابەش دەکەن. کەو و بلبل دەنگیان خۆش نەبا قەت لە قەفەس نەدەکران. ئەدی بۆ کەس کاری بە قەلەڕەشەوە نییە؟ جا بۆیە با لێی گەڕێم. زاری وەک شاعیرێکی ناتۆرالیستی هەر شوێنێکی وڵاتی خۆش ئابوهەوای کوردستانی دیبێ لە شیعریدا ڕەنگی داوەتەوە. بۆ وێنە تیلەکۆ، هۆبەتوو، چلچەمە، گردەکۆ، خانە، سێوەسوور، پیربوداق، کورتەک، بەیان، لەم میسراعانەدا.

سپای زستانی قڕ دەکا لە تیلەکۆ لە هۆبەتوو
لە چلچەمە لە کۆتەڕەش، لە گردەکۆ لە خانەوە
لە سێوەسوور لە پیربوداق لە کورتەک و بەیانەوە.

سەرچاوە: دیوانی زاری کردوکۆ و ئامادەکردنی محەمەد سادق سائیب، چاپی یەکەم ١٢٨٩ ، بڵاوکەی محەمەدی سەقز